

і соль дзялілі спольна»), размоўны варыянт *Піцер* назвы горада Пецярбурга («Лепшых танцаў і ўвесь Піцер // Бадай што не бачыў» («Ігнату Буйніцкаму»)), у вершы «Грузія» аўтар называе гістарычныя тэрытарыяльныя адзінкі Грузіі («Змерыў стагоддзі народ ваяўнічы, // Люд Цмерэцый, Кахэцый, Картэлій, // Песнямі скарбы радзімы вялічыў, // Вернасць і дружбу расціў з Руставелем»), дзве з якіх сёння называюцца Імерэція і Картлі; а ў вершы «Замкавая гара» выкарыстана ўласнае найменне *Літва* як назва Літоўскага княства і інш.

Такім чынам, аналіз выяўленых тапонімаў у мове паэзіі Янкі Купалы сведчыць пра разнастайнасць абраных паэтам уласных імёнаў зямной прасторы, якія рэпрэзентуюць як геаграфічную карту свету, так і тапанімічную карціну свету мастака, што тлумачыцца шырокай тэматыкай твораў мастака, шырынёй ведаў, інтарэсаў, дасведчанасці аўтара. Пры колькаснай перавазе айконімаў сярод тапонімаў адзначаюцца цікавыя асаблівасці ідыястылю паэта: уласных імён гарадоў, ці асціонімаў, 35, а сельскіх населеных пунктаў, ці камонімаў толькі 9. За выключэннем адзінкавых, усе разнавіднасці тапонімаў адносяцца да рэальна існуючых і выкарыстаны з самымі рознымі функцыямі ў іх спалучэнні. Намінатывная і дыферэнцыяльная функцыі ўласных імёнаў тапонімаў – гэта толькі першасныя, але не галоўныя, паколькі ў паэтычных тэкстах яны ўказваюць на пэўную геаграфічную прыналежнасць, выяўляюць свой статус у сістэме тапанімічных найменняў, нясуць новую, дадатковую інфармацыю, выяўляюць ідэалагічны, характарыстычны аспекты, ім характэрна эстэтычная функцыя, яны выступаюць як сімвалы, як абагульняльныя знакі, як скарочаныя дыяхранальныя культурныя тэксты, якія маюць шырокі культурны фон.

Бібліяграфічны спіс

1. Гніламёдаў, У. В. Янка Купала: жыццё і творчасць / У. В. Гніламёдаў; навук. рэд. В. П. Жураўлёў. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 252 с.
2. Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., 1995–2003. (Тут і далей цытаты з мастацкіх твораў падаюцца паводле гэтага выдання.)
3. Ляшчынская, В. А. Уласнае імя ў паэзіі Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская // Актуальныя пытанні славянскай ономастыкі: матэрыялы Міжнародн. навуц. конф. (Гомель, 21–22 мая 2002 г.) / отв. ред. Р. М. Козлова. – Гомель: УО «ГГУ ім. Ф. Скарыны», 2002. – 264 с.
4. Ляшчынская, В. А. Уласнае імя і паэтычная норма / В. А. Ляшчынская // Актуальныя пытанні славянскай ономастыкі: матэрыялы II Міжнародн. навуц. конф. (Гомель, 11–12 мая 2004 г.) / отв. ред. Р. М. Козлова. – Гомель: УО «ГГУ ім. Ф. Скарыны», 2004. – 304 с.
5. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – 2-е изд., перераб. и доп. / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
6. Слоўнік мовы Янкі Купалы: у 8 т. / склад. У. А. Бобрык [і інш.]; рэдкал.: В. А. Ляшчынская (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 2003. – Т. 6: Анамастыка. – 262 с.

УДК 811.161.3'373

ВЫСЛОЎНАЯ СПАДЧЫНА ЯКУБА КОЛАСА Ў СВЯТЛЕ ПРЭЦЭДЭНТНЫХ ЛЕКСЕМ

Ю. В. Назаранка

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Мінск, Рэспубліка Беларусь
julijanazarenko@mail.ru

У артыкуле асвятляецца паняцце прэцэдэнтнасці, спраецыванае на выслоўную спадчыну класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа, і рэалізацыя прэцэдэнтных лексем у яго мастацкіх творах.

Ключавыя словы: прэцэдэнтнасць; прэцэдэнтная лексема; антэцэдэнтная дэфініцыя; выслоўе; выслоўная спадчына; дыкурс.

THE LEGACY OF THE SAYINGS OF YAKUB KOLAS IN THE LIGHT OF PRECEDENT LEXEMES

J. V. Nazaranka

*Belarussian State University
Minsk, Republic of Belarus
julijanazarenko@mail.ru*

The article is dedicated to the concept of precedent, projected on the sayings of the classic of Belarusian literature Yakub Kolas, and the implemented precedent lexemes of his artistic works.

Key words: precedent; precedent lexeme; antecedent definition; utterance; heritage of sayings; discourse.

Эстэтычна-мастацкі дыскурс і духоўная культура ў цэлым могуць быць прадстаўлены (але не вычарпаны) у выглядзе моўна-культурнай парадэгмы як сацыяльна-пазнавальнай мадэлі, што ляжыць у аснове мовы і разам з тым звязана з адпаведнымі сферамі духоўнай культуры [5, с. 41 і наст.]. Элементамі такой парадэгмы будуць ключавыя лексемы, якія выбіраюцца эмпірычна на падставе існуючых ведаў.

Моўна-культурная парадэма будзеца на падставе аналізу аўтарскай мовы, яе семантычнай сістэмы, яе актуалізацыі ў тэксце згодна з правіламі рытарычнага дыскурсу. Для выслоўяў Якуба Коласа такая парадэма будзе ўключаць наступныя (найбольш агульныя!) прэцэдэнтныя лексемы: *чалавек, лёс, прырода, радзіма, праца, дарога, думка, слова, гора-радасць, гарэлка, парадак, вобразы-сімвалы*.

Не ставячы сабе мэту вычарпальна апісаць прэцэдэнтнасць гэтых ключавых лексем, мы будзем раскрываць іх сэнс праз «антэцэдэнтныя дэфініцыі» [параўн. паняцце «кагнітыўная дэфініцыя» ў 6, с. 15–16] і праз прыклады аўтарскіх выслоўяў. Антэцэдэнтная дэфініцыя – гэта спосаб раскрыцця сэнсу прэцэдэнтнай лексемы праз спісы яе антэцэдэнтаў – іншых лексічных адзінак, якія ўзяты з тэксту твораў і ўмоўна лічацца тымі, што папярэднічаюць агульнай (найбольш абстрактнай) лексеме, напрыклад: *чалавек* – гэта Сымон, Апанас, Ян.; галава, ногі, горла.; гонар, злосць.; маладзец, дурыла.; вулічны выжыга, добрае імя і г. д.

Антэцэдэнтнае значэнне – гэта, несумненна, семантыка-кагнітыўная з’ява. Але яно не супадае ні з лексікаграфічнай дэфініцыяй, ні з азначэннем філасофска-энцыклапедычным. Яно адлюстроўвае аўтарскае стаўленне да тэмы выслоўя, яго бачанне пэўнай ідэі праз слова і ўласцівыя яму катэгорыі якаснай ацэнкі, эмацыянальнасці, экспрэсіўнасці, персуазійнасці (пераканальнасці) і пад., што дало падставы некаторым даследчыкам гаварыць пра спецыфічную катэгорыю «мастацкай мадальнасці» [2, с. 2 і наст.], якая характарызуе сэнс выслоўя і «вобраз аўтара» ў ім. Вось як вызначаў асабістую сферу прамоўцы (іншымі словамі, антэцэдэнтнае значэнне) Ю. Д. Абрэян: «У гэту сферу ўваходзіць сам прамоўца і ўсё фізічна, маральна, эмацыянальна ці інтэлектуальна блізкае яму, ... усё, што знаходзіцца на момант выказвання ў яго свядомасці» [1, с. 645].

Для ілюстрацыі возьмем антэцэдэнтныя дэфініцыі прэцэдэнтнай лексемы **парадак**. Лексема **парадак** – полісемант. Не ўлічваючы кантэкстуальныя значэнні, пазначым толькі тры асноўныя: 1. Стан, пры якім усё знаходзіцца на сваім месцы, мае патрэбны выгляд; 2. Характар размяшчэння аднаго ў адносінах да іншага; 3. Правілы, якія трэба выконваць.

Парадку ў розных яго праявах прысвечана шмат Коласавых выслоўяў, таму падаецца натуральным праілюстраваць вышэйназваную прэцэдэнтную лексему згодна з яе асноўнымі значэннямі (у пералік уключаны і выслоўі з супрацьлеглым, антанімічным значэннем), а таксама гумарыстычныя выслоўі (якіх, дарэчы, ці не больш за «сур’ёзныя»): «Не зухавата, але гладка // На ім ляжала ўся апратка» [3, VI, с. 244]; «Калега – манах. Ён любіць глуш і адзіноцтва і хоча жыць пустэльнікам» (IX, с. 26); «І хоць жа мы не багачы, // А можам трохі памагчы» (VIII, с. 146); «Не толькі “дзякую” не скажа, // А хвігу ў нос табе пакажа» (VI, с. 43); «Такім парадкам правіцца набажэнства і купляецца карова» (IX, с. 323); «Калі парушаюцца драбязговыя правы, то чалавек гатоў грызціся за гэта і кусацца зубамі; там жа, дзе разбіваецца сама аснова, прынцып, ён пакорна згінае галаву і моўчкі падстаўляе яе пад абух» (IX, с. 15).

Кагнітыўна-антэцэдэнтнае поле можа мець наступны выгляд:

парадак

аснова
барыш
вобраз
гвалт
гонар
грошы
грэх
дружба
закон
лад
маралы
натура
пан
плата
повад
пост
правы
прыём
прыныцп
прычына
розум
сведка
слава
становішча
суд
хамства
чын...

брахаць
ваяваць
грызціся
жыць
захоўваць
збудаваць
крывіцца
накідвацца
памагаць
парушаць
паслухаць
пачакаць
плакаць
ратаваць
саграшыць
сачыць
стагнаць
цярпець
шанаваць
шкодзіць...

богу маліцца
вадзіць за нос
вяселле без музыкі
грошы выцягаць
даць па карку
дзень не прапаў дарма
з гразей змяшаць
завесці парадак
захоўваць чын і лад
звычай ушанаваць
згінаць галаву
здзек над святыняю
ісці на чыстую
на грош не памагаць
падняць сварку
парушаць правы
сачыць пільным вокам
у належным чыне
шанаваць парадак...

і іншыя.

Вядома, што парадак – адзін са складнікаў прыгажосці (разам з гармоніяй, сіметрыяй, чысцінёй і г. д.). Але разуменне парадку ў кожнага сваё. Відавочна, што Коласавы выслоўі арыентаваны на пэўную «класічна-правільную» мадэль чалавечых паводзін і крытыку «непарадку».

Такім чынам, выслоўі Якуба Коласа не з’яўляюцца бессістэмным зборам выпадковых назіранняў і разваг. Гэтае мноства *ўпарадкавана аб’ектыўна* згодна з ключавымі моўна-культурнымі канцэптамі, што існуюць у моўнай карціне духоўнага свету беларуса і што знайшлі эстэтычна-мастацкае адлюстраванне ў дыскурсе пісьменніка. У гэтым заключаецца сацыяльна-творчая і этнамоўная роля пісьменніка (як і літаратуры або фальклору ў цэлым) – адпаведнымі тэкстамі замацоўваць, захоўваць і перадаваць здабыткі нацыянальнай духоўнай культуры, сацыяльнай самасвядомасці данага маўленчага калектыву.

Як паказвае моўны матэрыял, для сэнсу выслоўяў Коласа найбольш істотнымі з’яўляюцца наступныя прэцэдэнтныя лексемы (як гаварылася вышэй, іх 12): **чалавек, лёс, прырода, радзіма, праца, дарога, думка, слова, гора-радасць, гарэлка, парадак, вобразы-сімвалы**. За кожнай з іх стаіць адпаведнае тэматычнае кола выслоўяў. Зразумела, што колькасць прэцэдэнтных лексем можа быць павялічана, але гэта прыныцова не зменіць аб’ектыўнай карціны тэматычнага падзелу выслоўяў.

Антэцэдэнтныя канкардансы да асноўных, ключавых прэцэдэнтных лексем, нягледзячы на іх непаўнату і пэўную адноснасць, сведчаць пра тое, што тэксты выслоўяў як маўленчыя артэфакты культуры дастаткова моцна звязаны з сістэмна-структурнай арганізацыяй мовы. Такія «слоўнікі» маюць вялікае падабенства з мэтанакіравана ствараемымі тэрміналагічнымі слоўнікамі, у якіх «назвы і азначэнні паняццяў укараняюцца ў значнай ступені стыхійна, у працэсе развіцця навуковых школ і кірункаў» [5, s. 5]. Канкардансы таксама ўзнікаюць стыхійна ў працэсе асваення пэўнай «галіны» духоўнага жыцця на падставе кагнітыўнага досведу чалавека і з’яўляюцца ўласцівасцю мастацкай мовы.

Прэцэдэнтныя лексемы служаць аб'ектыўным крытэрыем і эфектыўным інструментам семантычнага аналізу тэкстаў і адначасова даюць магчымасць назапашваць адзінкі для слоўніка мовы беларускай духоўнай культуры.

Бібліяграфічны спіс

1. Апресян, Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная картина мира / Ю. Д. Апресян // Избранные труды: в 2 т. / Ю. Д. Апресян. – М.: Яз. рус. культуры, 1995. – Т. 2: Интегральное описание языка и системная лексикография. – С. 629–650.
2. Сычова, Е. К. Функционально-семантическая структура басенного афоризма: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Е. К. Сычова. – Минск, 1996. – 19 с.
3. Колас, Я. Збор твораў: у 12 т. / Я. Колас. – Мінск: Дзяржвыд. БССР, 1961–1964. – 12 т. (Тут і далей цытаты з мастацкіх твораў падаюцца паводле гэтага выдання з пазначэннем у круглых дужках адпаведнага тома і старонкі.)
4. Реймерс, Н. Ф. Словарь терминов и понятий, связанных с охраной живой природы / Н. Ф. Реймерс, А. В. Яблоков. – М.: Наука, 1982. – 145 с.
5. Abramowich, M. Francuski *peuple* i polski *lud*. Dwa pojęcia – dwa paradygmaty językowo-kulturalne / M. Abramowich M., J. Bartmiński // Etnolingwistyka: problemy języka i kultury. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1996. – Т. 8. – S. 41–56.
6. Słownik stereotypów i symboli ludowych / koncepcja całości i redakcja J. Bartmiński, z-ca redaktora S. Niebrzegowska-Bartmińska. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2012. – Т. 1: Kosmos. – 439 s.

УДК 811.161.3'373

СЕМАНТЫКА-НАМІНАЦЫЙНАЯ МІКРАСІСТЭМА КОЛЕРААБАЗНАЧЭННЯ ў ВЕРШАХ ЯНКІ КУПАЛЫ

М. У. Разладава

*Інстытут прадпрымальніцкай дзейнасці
Мінск, Рэспубліка Беларусь
ipd401@mail.ru*

У артыкуле даецца характарыстыка семантыка-намінацыйнай мікрасістэмы колераабазначэння ў вершах Янкі Купалы ў сямасіялагічным, дэрываталагічным і граматычным аспектах. Робіцца вывад пра рознаўзроўневы характар моўных адзінак названай сістэмы ва ўсіх разгледжаных аспектах і ў розныя перыяды творчасці паэта.

Ключавыя словы: колер; колеранамінацыя; колераабазначэнне; семантыка-намінацыйная мікрасістэма; лексічная спалучальнасць.

SEMANTIC-NOMINATIVE MICROSYSTEM OF COLOUR VISION IN YANKA KUPALA'S POEMS

M. U. Razladava

*Institute of Entrepreneurial Activity
Minsk, Republic of Belarus
ipd401@mail.ru*

The article describes the semantics of the nominative microsystem of colour vision in Yanka Kupala's poems in semiological, derivational and grammatical aspects. It is concluded that multilevel nature of the language units of is considered in all the aspects of the named system and in different periods of the poet's work.

Key words: colour; colour nomination; colour vision; semantics-nominative microsystem; lexical compatibility.